

Jeesus, aurinko ja uusikuu

Vaihtoehtoiset kalenteriteoriat ja pääsiäisaterian ajoitus

TUOMAS RASIMUS

TIIVISTELMÄ Aika ajoin ilmestyy tutkimuksia, joissa pyritään todistamaan Jeesuksen noudattaneen vaihtoehtoista kalenteria virallisen babylonialaisen kalenterin sijaan. Näille tutkimuksille on keskeistä pyrkimys paljastaa Jeesuksen taustasta jotain uutta ja radikaalia, kuten linkki essealaisuuteen. Kalenteriteoriat liittyvät Jeesuksen viimeisiin päiviin, erityisesti viimeiseen ateriaan, jonka ajoitus on klassinen ongelma. Synoptisten evankeliumien mukaan viimeinen ateria oli juutalainen pääsiäisateria, kun taas Johannes antaa ymmärtää pääsiäisyön olleen vielä edessä Jeesuksen oikeudenkäynnin aikaan. Lisäksi tunnetaan mainintoja viimeisestä ateriasta tiistain ja keskiviikon välisenä yönä. Varhaisten kristittyjen keskuudessa vaalittiin kilpailevia muistoja Jeesuksen viimeisen aterian ajankohdasta. Eroja selitetään usein erilaisten kalenterien käytöllä. Teoriat, joiden mukaan Jeesus noudatti vaihtoehtoista kalenteria, edellyttävät yleensä viisi olettamusta. (1) Evankeliumit sisältävät aineistoa, jonka autenttisuutta voidaan luotettavasti arvioida. (2) Synoptikkojen kuvaus Jeesuksen viimeisestä ateriasta juutalaisena pääsiäisateriana on historiallisesti uskottava. (3) Aterian ajoitus oikeaan pääsiäisyöhön on mahdotonta, joten Johanneksen vaihtoehtoinen ajoitus on uskottavampi. (4) Ajoitusristiriitaa ei ole mahdollista harmonisoida, joten Jeesus nautti pääsiäisaterian yhtä yötä liian aikaisin. Miksi? Joko Jeesus vaistosi tulevansa pidätetyksi pian, joten hän nautti pääsiäisaterian, kun se vielä oli mahdollista, tai (5) hän noudatti vaihtoehtoista kalenteria ja vietti pääsiäistä sen mukaisesti. En tarkastele tässä artikkelissa näitä ongelmallisia olettamuksia, vaan esittelen vain tärkeimpiä kalenteriteorioita.

ASIASANAT Jeesus, pääsiäinen, kuu, kalenteri, aurinko.

Aika ajoin ilmestyy tutkimuksia, joissa pyritään todistamaan Jeesuksen noudattaneen vaihtoehtoista kalenteria virallisen, niin kutsutun babylonialaisen kalenterin sijaan. Osalle näistä tutkimuksista on keskeistä pyrkimys paljastaa Jeesuksesta ja hänen viimeisistä päivistään jotain uutta ja radikaalia: Jeesus oli essealainen, hänellä oli yhteyksiä Qumraniin, ja hänen oikeudenkäyntinsä kesti paljon kauemmin kuin Uusi testamentti antaa ymmärtää. Jopa Paavi Benedictus XVI näytti kannattavan tämänkaltaista Qumran-teoriaa vuonna 2007 pitämässään puheessa.¹ Kalenteriteoriat liittyvät Jeesuksen viimeisiin päiviin, erityisesti viimeiseen ateriaan, jonka ajoitus on klassinen ongelma eksegeettisessä tutkimuksessa. Synoptisten evankeliumien (Markus, Matteus ja Luukas) mukaan Jeesuksen opetuslastensa kanssa viettämä viimeinen ateria oli yöllinen juutalainen pääsiäisateria,² kun taas Johannes antaa ymmärtää pääsiäisyön olleen vielä edessä Jeesuksen oikeudenkäynnin aikaan.³ Lisäksi varhaiskristillisestä kirjallisuudesta löytyy mainintoja Jeesuksen viimeisestä ateriasta jo tiistain ja keskiviikon välisenä yönä.⁴ Varhaisten kristittyjen keskuudessa vaalittiin siis kilpailevia muistoja Jeesuksen viimeisen aterian ajankohdasta. Ajoituseroja selitetään usein erilaisten kalenterien käytöllä.

Kysymys ei ole täysin mitätön. Kuten Qumranin yhteisön kirjoituksista nähdään, liittyi varhaisessa juutalaisuudessa juhlapyhien vietto- ja ajoituskysymyksiin suuria tunteita ja maailmanlopun tuskaa.⁵ Jos juhlapyhä vietettiin väärään aikaan, eivät niiden yhteydessä toimitetut uhrin olleet välttämättä kelvollisia.⁶ Tämän taas voitiin katsoa lisäävän Jumalan vihaa ja sysävän Israelin kansaa kohti katastrofia.⁷ Myös 4. Mooseksen kirjan mukaan henkilö, joka täyttää puhtausvaatimukset, muttei vietä pääsiäistä oikeaan aikaan, on ”poistettava kansan keskuudesta” (9:13). Ilmaisuun liittyy vahva ennenaikaisen kuoleman ja jumalallisen kuolemantuomion merkitys.⁸

Teoriat, joiden mukaan Jeesus noudatti jonkinlaista vaihtoehtoista kalenteria, edellyttävät yleensä viisi olettamusta. (1) Evankelistat ovat tallentaneet historiallista aineistoa, jonka

autenttisuutta voidaan luotettavasti arvioida.⁹ (2) Synoptikkojen kuvaus viimeisestä ateriasta juutalaisena pääsiäisateriaana on historiallisesti uskottava. (3) Aterian ajoitus oikeaan pääsiäisyöhön on kuitenkin historiallisesti

- 1 Humphreys 2011, 95. Puhe löytyy Vatikaanin sivuilta: https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/homilies/2007/documents/hf_ben-xvi_hom_20070405_coena-domini.html.
- 2 Mark. 14:12–17; Matt. 26:17–20; Luuk. 22:7–15.
- 3 Johanneksen mukaan (Joh. 18:28) Jeesuksen juutalaiset syyttäjät eivät halunneet astua sisään Pilatuksen palatsiin, koska se tekisi heistä rituaalisesti epäpuhtaita osallistumaan pääsiäisaterialle. Aterian katsotaan yleensä viittaavan juuri oikeaan pääsiäisateriaan, ei johonkin myöhemmin pääsiäisjuhlan aikana nautittuun ateriaan. Jälkimmäistä vähemmistötulkintaa edustaa mm. Pitre 2015, 256–258, 352–356. Myöhemmin Johannes kertoo (Joh. 19:14), että Pilatuksen kuulustellessa Jeesusta oli pääsiäisen valmistuspäivä eli Nisan-kuukauden 14. päivä. Lisäksi Johannes esittää Jeesuksen uutena pääsiäiskaritsana, joka kuolee samaan aikaan kun karitsat teurastetaan temppeleissä. Jakeiden 19:29 ja 36 iisoppi sekä luiden rikkomatta jättäminen ovat intertekstuaalisia viittauksia 2. Mooseksen kirjan kuvauksiin ensimmäisen pääsiäisyön karitsoista. Johannes seurannee virallista juutalaista kalenteria sen mahdollistaman karitsasymboliikan vuoksi.
- 4 Didaskalia apostolorum 21.14 (181.13–182.4 Connolly). Samoin Epifanos Salamislainen (*De fide* 22; *Panarion* 51.26–27) ja Victorinus Poetviolainen (*De fabrica mundi* 3).
- 5 Ks. esim. Yhdyskuntasääntö (1QS) 1.1–2.10.; Damaskon kirja (CD) 3.13–15; 6.18–19; Habakukin pešer (1QpHab) 11–13.
- 6 Talmon 1958; Milgrom 1989, 238. Ks. toisaalta Klawans 2006, 156–158; ja Stern 2001, 16–18.
- 7 Milgrom 1991, 314, 1030.
- 8 Milgrom 1989, 405–408. 4. Moos. 9:13 tosin liittyy kysymykseen pääsiäisenvieton lykäämisestä kuukaudella, jos henkilö oli rituaalisessa epäpuhtauden tilassa oikeaan aikaan.

mahdotonta, joten Johanneksen vaihtoehtoinen ajoitus edeltävään yöhön on uskottavampi (kaikkien evankelistojen mukaan ateria syötiin torstai-iltana; ero on päivämäärässä).¹⁰ (4) Synoptikkojen ja Johanneksen välistä ajoitusristiriitaa ei ole mahdollista harmonisoida.¹¹ Näiden neljän olettamuksen pohjalta voidaan tehdä välijohdtopäätös, jonka mukaan Jeesus nautti juutalaisen pääsiäisaterian yhtä yötä liian aikaisin. Miksi näin olisi ollut? Joko Jeesus vaistosi tulevansa pidätetyksi minä hetkenä hyvänsä, joten hän nautti pääsiäisaterian, kun se vielä oli mahdollista,¹² tai – ja tästä päästään viidenteen olettamukseen – hän (5) noudatti vaihtoehtoista kalenteria ja vietti pääsiäistä sen mukaisesti. Synoptikot heijastavat tässä tapauksessa Jeesuksen kalenteria, kun taas Johannes seuraa kertomuksessaan virallista kalenteria.

Kuhunkin näistä olettamuksista liittyy ongelmia, mutta en tarkastele tässä artikkelissa niitä lähemmin, vaan esittelen vain keskeisimpiä kalenteriteorioita kriittisesti. Mutta ennen pureutumista varsinaisiin kalenteriteorioihin on syytä tarkastella juutalaista pääsiäisateriaa ja erityisesti sen ajoitukseen liittyviä yksityiskohdita, sillä nämä ovat oleellisia kalenteriteorioiden kannalta.

JUUTALAINEN PÄÄSIÄISATERIA

Jeesuksen aikaan pääsiäinen (hepr. *pesah*, kreik. *paskha*) oli juutalaisuuden tärkein pyhiinvaellusjuhla. Satoja tuhansia pyhiinvaeltajia saapui joka kevät Jerusalemiin viettämään pääsiäistä ja sitä välittömästi seuraavaa seitsemänpäiväistä happamattoman leivän juhlaa.¹³ Vaikka pääsiäinen oli alun perin ollut kotona vietettävä juhlapyhä, vakiintui Jerusalem sen ainoaksi sallituksi vietto paikaksi jo varhain (5. Moos. 16:2–7). Juutalainen Nisan-kuukausi, jonka puolivälissä (täydenkuun aikaan) pääsiäinen on, ajoittuu käyttämässämme gregoriaanisessa kalenterissa aina maaliskuuhuhtikuulle. Nisan-kuun 14. päivä oli pääsiäisen valmistuspäivä, jolloin pääsiäiskaritsat teurastettiin iltapäivällä Jerusalemin temppelissä. Teurastusajaksi oli vakiintunut yhdeksännen ja yhdenentoista hetken välinen aika (Josefus, *Juutalaissodan historia* 6.423), eli noin klo 3–5

iltapäivällä. Pyhiinvaeltajien suuren määrän takia myös karitsoita oli paljon, todennäköisesti kymmeniä tuhansia.¹⁴ Pääsiäisateria nautittiin heti teurastusta seuraavana yönä. Jeesuksen ajan virallisessa kalenterissa uusi päivä alkoi illalla auringonlaskusta, joten yöllinen pääsiäisateria syötiin Nisan-kuun 15. päivän puolella. Ateriaan kuului kokonaisuena paahdettu karitsa (*pesah*), happamatonta leipää (*matsot*), kitkeriä yrttejä, hedelmiä ja pähkinöitä, sekä neljä annosta

- 9 Uudempi tutkimus on enenevässä määrin hylännyt nk. autenttisuuskriteerit, joilla on perinteisesti arvioitu Jeesuksen sanojen ja tekojen historiallisuutta, ks. esim. Allison 2011; Keith & Le Donne 2012. Monet tutkijat ovat sen sijaan keskittyneet analysoimaan evankeliumeihin talletettuja – ja usein eri syistä vääristyneitä – muistoja Jeesuksesta. Ks. Dunn 2003 ja 2011; Le Donne 2009.
- 10 Suurin ongelma synoptisessa ajoituksessa on se, että ateriaa seuraavat tapahtumat ajoittuvat pääsiäispäivään (Nisan-kuun 15.), jolloin sapattisäännökset olivat voimassa. Mm. Jeesuksen kiinniotto, kuulustelu, tuomio, teloitus ja hautaaminen, Simon Kyrenäläisen saapuminen pelloilta, sekä Jeesuksen hautausvaatteen osto rikkovat sapattisäännöksiä. Vaikka kuhunkin rikkeeseen voidaan löytää sen mahdollistava poikkeussäännös (Jeremias 1966, 74–79; Pitre 2015, 295–300), on epätodennäköistä, että niin moni henkilö, niin monesta syystä ja niin monella tavalla olisi rikkonut sapattisäännöksiä. Jos tallennetut muistot Jeesuksen kuolinpäivän tapahtumista ovat lainkaan historiallisella pohjalla, niin ko. päivä on tuskin voinut olla Nisan-kuun 15. päivä. Ks. Brown 1970, 2:555–558; France 1986, 49; Meier 1991, 395–396.
- 11 Näin jo Fitzmyer 1985, 1381–1382. Harmonisointia on viime aikoina yrittänyt mm. Pitre 2015.
- 12 Näin esimerkiksi France 2002, 560. Meier (1991, 399) ehdottaa, että Jeesus vietti viimeisen ateriansa samasta syystä yhtä yötä ennen pääsiäistä, mutta aterian ei ollut tarkoituksaan olla pääsiäisateria.
- 13 Sanders 1992, 125–138.
- 14 Sanders 1992, 136.

viiniä.¹⁵ Aterialla muisteltiin ensimmäisen pääsiäisyön tapahtumia ja Egyptin orjuudesta vapautumista, jotka on kuvattu 2. Mooseksen kirjassa.

Pääsiäistä seurasi seitsemänpäiväinen happamattoman leivän juhla (*matsot*), joka yhdistetään jo 2. Mooseksen kirjassa kiinteästi pääsiäiseen. Koska israelilaisten tuli kiirehtiä pois Egyptistä heti yöllisen aterian jälkeen aamulla, ei heillä ollut aikaa hapattaa leipäänsä. Niinpä yöllisellä aterialla syötiin happamatonta leipää (2. Moos. 12:33–39). Alun perin pääsiäistä vietettiin Nisan-kuukauden 14. päivänä ja happamattoman leivän juhlaa 15.–21. päivinä.¹⁶ Yöllinen ateria sisältää kummankin juhlan nimikkoruoan ja linkittää siten juhlat luontevasti. Yöllisen aterian ajoitus kuitenkin liukui antiikin aikana 14. ja 15. päivän välillä. Tämä johtui erilaisista kalentereista ja tulkinnoista. 2. Mooseksen kirjan pääsiäisen viettoa koskevat ohjeet näyttävät edellyttävän kalenterin, jossa päivä alkaa aamulla auringonnoususta, kun taas happamattoman leivän juhlaa koskevat ohjeet vaikuttavat edellyttävän illalla auringonlaskusta alkavan päivän.¹⁷ Koska karitsojen teurastus on säädetty 14. päivään, mutta niiden syöminen heti sitä seuraavaan yöhön, riippui pääsiäisaterian päivämäärä kalenterista. Jos päivä laskettiin aamusta aamuun, oli ateria edelleen 14. päivän puolella. Jos päivä laskettiin illasta iltaan, oli ateria jo 15. päivän puolella ja sattui näin yksin happamattoman leivän juhlan aloituksen kanssa. Tämä selittää osaltaan sen, miksi juutalainen historioitsija Josefus sekä evankelistat saattoivat sulauttaa kielenkäytössään pääsiäisen, sen valmistuspäivän sekä happamattoman leivän juhlan yhdeksi festivaaliksi.¹⁸

2. Mooseksen kirjan ohjeet pääsiäisen vietoista sisältävät siis sekä aamulla että illalla alkavan päivän määrittelyn. Tämä osaltaan johti pääsiäisaterian ajoitukseen liittyviin epäselvyyksiin Jeesuksen ajan juutalaisuudessa. Toinen syy epäselvyyksiin oli erilaisten kalenterien käyttö virallisen babylonialaisen kalenterin rinnalla. Osa kalentereista aloitti päivän aamusta, osa illasta, eivätkä juhlapyhät aina osuneet samoille päiville. Tämän lyhyen johdannon jälkeen olem-

me valmiita tarkastelemaan teorioita, joiden mukaan Jeesus olisi noudattanut vaihtoehtoista kalenteria tai vaihtoehtoista tapaa määrittellä kuukauden alkaminen.

AURINKOKALENTERITEORIA

Ehkä kuuluisin vaihtoehtokalenteriteoria on Annie Jaubertin 1957 julkaisema tutkimus, jonka mukaan Jeesus noudatti essealaista aurinkokalenteria.¹⁹ Essealaisessa aurinkokalenterissa kuun kierrosta ei välitetty, vaan 364-päiväinen vuosi jakaantui 12 kuukauteen, joista joka kolmannessa oli 31 päivää, muissa 30.²⁰ Karkauspäiviä lisättiin, jotta kalenteri saatiin pidemmän

15 Tietomme pääsiäisateriasta perustuvat pitkälti vuoden 200 paikkeilla koottuun Mišnaan (Pesah 10.1–7), joka kuitenkin sisältää varhaista materiaalia. Vaikka pääsiäisaterian keskeiset ruoat puuttuvat viimeisen aterian kuvauksista, sopivat kuvaukset muutoin melko hyvin pääsiäisaterian vieton (*seder*) rakenteeseen. Ks. Fitzmyer 1985, 1386–1395; Culpepper 2021, 510–517. Evankelistojen tallettamat kuvaukset heijastanevat varhaisen kirkon ehtoolliskäytäntöjä, joten kuvauksista ovat saattaneet pudota pois piirteet, jotka kuuluivat vain kerran vuodessa vietettyyn ja vain juutalaisille sallittuun pääsiäisateriaan. Kuvauksissa näkyy myös hellenistisen symposiumin piirteitä, kuten Smith (2003) on osoittanut.

16 2. Mooseksen kirjassa kuukaudesta käytetään Nisan-kuukaudesta sen vanhempaa kanaanilaista nimitystä *Abib*. Propp 1999, 421–422. Pääsiäinen ja happamattoman leivän juhla sulautuivat lopulta yhdeksi kokonaisuudeksi. Ks. Sanders 1992, 132–133; Propp 1999, 428–445.

17 2. Moos. 12:6–14 päivä lasketaan aamusta aamuun, mutta 12:18–20 illasta iltaan. Ks. Houtman 1996, 2:174, 190; Propp 1999, 391–392; Davies 2020, 2:39, 58–59. Ei ole täysin selvää edellyttävätkö ”aamusta aamuun” jakeet aurinko- vai kuukalenterin.

18 Ks. Josefus, *Juutalaissodan historia* 5.99; *Antiquitates Judaicae* 17.213; 18.29; 20.106; Mark. 14:12; Luuk. 22:7. Ks. myös France 2002, 548, 563–564.

19 Jaubert 1965; alkuperäinen ranskankielinen teos ilmestyi 1957.

päälle pysymään samassa rytmissä todellisen, noin 365 ¼ päivää kestävä aurinkovuoden kanssa, kuten juliaanisisä ja gregoriaanisissa kalenterissa. Valitettavasti tarkkaa tietoa essealaisen aurinkokalenterin karkauspäivistä ei ole.²¹ Essealaisissa aurinkokalenterissa päivä alkaa aamulla auringonnoususta, ja juhlapyhät osuvat aina samalle viikonpäivälle. Esimerkiksi pääsiäiskaritsojen teurastuspäivä (Nisan-kuun 14. päivä) on aina tiistai ja sitä seuraava pääsiäisateria nautitaan aina tiistain ja keskiviikon välisenä yönä.²² Qumranin yhteisössä sekä tuotettiin uusia että vaalittiin vanhoja tekstejä, jotka puolsivat aurinkokalenterin käyttöä.²³ Qumranin yhteisön suhde essealaisuuteen on tosin kiistanalainen kysymys, eivätkä kaikki tutkijat enää ajattele yhteisön välttämättä olleen essealainen.²⁴ Muutamissa keskeisissä kalenteriteorioissa Qumranin yhteisöä kuitenkin pidetään essealaisena, kuten alempana näemme.

Essealaiset noudattivat 2. Mooseksen kirjan ohjetta, jonka mukaan pääsiäiskaritsat tulee teurastaa Nisan-kuun 14. päivänä ja syödä samana yönä, joka aurinkokalenterin mukaan on myös Nisan-kuukauden 14. Koska aurinkokalenterissa Nisan-kuun 14. on siis aina tiistai, olisi essealainen Jeesus nauttinut viimeisen ehtoollisen jo myöhään tiistai-iltana. Koska Jeesus kuitenkin ristiinnaulittiin perjantaina, olisi hänen oikeudenkäyntinsä kestänyt kaksi ja puoli päivää. Jaubertin mukaan Jeesuksen pidätyksen ja ristiinnaulitsemisen välissä on aivan liikaa tapahtumia alle puolen vuorokauden ajalle, joten pidempi kärsimyshistoria on todennäköisempi. Kyseisen kaltainen kronologia löytyy kyllä varhaiskristillisestä tekstistä, joka tunnetaan nimellä Didascalia apostolorum,²⁵ ja aurinkokalenteri oli tunnettu Jeesuksen ajan juutalaisuudessa. Mutta Didascalia apostolorum -tekstin kronologia perustuu Syyrian kirkon paastokäytäntöihin,²⁶ eikä Jeesuksen essealaisuudesta ole muutoin mitään todisteita.²⁷ Aurinkokalenterin mukainen pääsiäinen ei myöskään välttämättä osunut samalle viikolle virallisen kuukalenterin pääsiäisen kanssa, minkä Jaubertin teoria kuitenkin edellyttää.²⁸ Kuten John P. Meier on todennut, aurinkokalenteriteoria on

epätodennäköinen siksikin, että evankeliumien mukaan Jeesus saapuu pyhiinvaellusjuhille Jerusalemiin aina samaan aikaan muiden juutalaisten kanssa.²⁹ Melko harva tutkija on seurannut Jaubertia, vaikka viimeaikaisiakin poikkeuksia löytyy.³⁰ Merkittävin henkilö, joka on liputtanut Jaubertin teorian puolesta, on Paavi Benedictus XVI. Tätä voidaan pitää varsin outona, koska Jaubertin teoria on ristiriidassa Uuden testamentin evankeliumien kuvausten kanssa.

KUUKALENTERITEORiat

Useammin ajatellaan, että Jeesus noudatti kuukalenteria, joka olisi ollut jollain tapaa vaihtoehtoinen viralliselle babylonialaiselle kuukalenterille. Kaikissa kuukalentereissa pohjana on kuun kierto, joka on kestoltaan noin 29 ja puoli päivää.³¹ Käytännössä kuukaudessa on siis joko 29 tai 30 päivää. Kuukauden alku perustui ajanlaskun alussa kuun vaiheiden havainnointiin, ei ennalta laskemiseen (kuten myöhemmin esimerkiksi rabbiinisessa kalenterissa).³² Kahdentoista kuunkierron jälkeen kasassa oli 354 päivän mittainen vuosi, joka on noin yksitoista päivää todellista aurinkovuotta lyhyempi. Niinpä parin-

- 20 Stern 2001, 5.
 21 Humphreys 2011, 100–108.
 22 Stern 2001, 10–11; Humphreys 2011, 99.
 23 Mm. apokryfikirjoihin kuuluvat 1. Henokin kirja 72–82; Riemuvuosien kirja; Qumranin Damaskon kirja (CD). Ks. Vanderkam 1998.
 24 Ks. tutkimuskatsaus teoksessa Joseph 2012, 94–129. Joseph itse kannattaa perinteistä essealaishypoteesia.
 25 Ks. yllä alaviite 4.
 26 Ogg 1959.
 27 Esim. teoria viimeisen aterian viettopai-
 kasta Jerusalemin essealaiskorttelissa (Ries-
 ner 1992) on melko hypoteettinen. Ks. Pitre
 2015, 276–278.
 28 Humphreys 2011, 100–109.
 29 Meier 1991, 393–394.
 30 Saulnier 2012.
 31 Keskimäärin noin 29,53 päivää. Ks. Stern
 2001, 99–102.
 32 Stern 2001, 103, 113–124, 162–164.

kolmen vuoden välein lisättiin karkauskuukausi eli kolmastoista kuukausi, jotta kuukalenterit pysyivät vuodenaikojen ja aurinkovuoden rytmisissä. Karkauskuukauden lisääminen oli melko sattumanvaraista ja perustui muun muassa sadon kypsytyteen.³³ Tarkkaan ottaen tällaiset kuukalenterit ovat aurinko-kuukalentereita, mutta selvyuden vuoksi puhun vain kuukalentereista. Tässä artikkelissa tarkasteltavien kuukalentereiden tärkein keskinäinen ero liittyy kuukauden alun määritelmään. Kuukausi alkoi joko uuden sirpin ensimmäisestä havainnosta illalla (babilonialainen kuukalenteri) tai vanhan kuun lopullisesta katoamisesta aamulla (egyptiläinen kuukalenteri). Uuden sirpin ensihavainnosta voidaan puhua uuden kuun *syntymänä*, kun taas vanhan kuun katoamisesta eli konjunktioista 1–2 päivää aiemmin käytetään nimityksiä todellinen uusikuu tai uuden kuun *sikiäminen*.³⁴

Babilonialaisessa kuukalenterissa, eli Jeesuksen ajan juutalaisuuden virallisessa kalenterissa, kuukausi aloitetaan uuden sirpin havainnosta. Uudenkuun sirppi ilmestyy ensimmäisen kerran läntiselle taivaalle noin puoli tuntia auringonlaskun jälkeen.³⁵ Tämän takia babilonialaisessa kalenterissa päivä alkaa auringonlaskusta. Tapa tuli laajempaan käyttöön juutalaisuudessa Babylonian pakkosiirtolaisuuden aikana, ja on edelleen käytössä liturgisessa kalenterissa. Uuden kuun sirpin havaitseminen paljain silmin on hankalaa. Sirppi laskee itse horisontin alapuolelle noin tunti auringonlaskun jälkeen, ja on siis havaittavissa vain reilun puolen tunnin ajan. Lisäksi läntinen taivaanranta on auringonlaskun jäljiltä vielä melko kirkas, mikä vaikeuttaa entisestään ohuen ja himmeän sirpin havaitsemista. Modernit kokeet (”moonwatches”) ovat osoittaneet virhetulkintojen olevan hyvin tavallisia.³⁶ Vuoden 200 tienoilla kootun Mišnan mukaan kuukauden 29. päivän loputtua erityinen komissio Jerusalemissa vastaanotti kuunsirpin nähneitä todistajia. Jos vähintään kaksi luotettavaa todistajaa oli varmuudella nähnyt sirpin, julisti ylipappi uuden kuukauden alkaneeksi. Tämä tarkoitti sitä, että päättyneessä kuukaudessa oli 29 päivää. Jos sirppiä ei oltu havaittu, tai jos asiasta oli mitään epä-

selvyyttä, lykättiin kuun alkua päivällä. Näin tehtiin, jos joku todistajista oli eri mieltä, epävarma, tai jos sääilmiöt (esim. hiekkamyrsky tai pilvet) olivat haitanneet sirpin havaitsemista, vaikka se olisi ollut näkyvässä muualla.³⁷ Rabbiininen kirjallisuus tuntee tarinoita kuukauden alun lykkäämisestä johtuneista kiistoista, joita käsittelemme alempana, sillä Jeesuksen käyttämän kalenterin on toisinaan uskottu liittyneen näihin kiistoihin. Sitä ennen tutustumme kuitenkin uudehkoon teoriaan todellisesta vaihtoehtokuukalenterista.

Colin Humphreysin (2011) mukaan Jeesus nimittäin noudatti muinaisraaelilaista kalenteria, jonka Humphreys on rekonstruoinut egyptiläisen kuukalenterin, samarialaisen kalenterin, sekä 2. Mooseksen kirjan viitteiden pohjalta.³⁸ Humphreysin mukaan kyseessä olisi israelilainen adaptaatio Egyptissä käytössä olleesta liturgisesta kuukalenterista. Adaptaatioissa vuoden alku siirrettiin kevääseen (2. Moos. 12:1) ja kalenteriin istutettiin uudet israelilaiset juhlapyhät.³⁹ Huomionarvoista tässä kuukalenterissa on ensinnäkin se, että kuukausi alkaa vanhan kuun katoamisesta, joka edeltää uuden sirpin ilmaantumista 1–2 päivällä. Vähenevä (ja lopulta katoava) kuunsirppi näkyy itäisellä aamutaivaalla juuri ennen auringonnousua, minkä vuoksi päivä alkaa tämän kalenterin mukaan auringon-

33 Ks. Stern 2001, 31, 47–53, 70, 160–162, 229.

34 Aika konjunktioista – jolloin kuu on tarkalleen auringon ja maapallon välissä, ja auringon kajastus estää kuun näkemisen paljaalla silmällä – uuden sirpin ilmestymiseen vaihtelee 17 ja 42 tunnin välillä. Ks. Stern 2011, 99–102; Humphreys 2011, 45–48.

35 Stern 2010, 99–102; Humphreys 2011, 54.

36 Doggett & Schaefer 1994; Stern 2001, 110–111.

37 Stern 2001, 157–160. Ks. Mišnan traktaatti Rosh ha-shana. On todennäköistä, että kuvaus heijastaa ensimmäisen vuosisadan käytäntöä (Stern 2001, 113–124, 162–164).

38 Humphreys 2011.

39 Humphreys 2011, 121–134.

noususta. Toiseksi tässä kalenterissa karitsojen teurastus ja sitä seuraava yöllinen pääsiäisateria sattuvat samalle päivämäärälle (Nisan-kuun 14.), koska uusi päivä ei ala auringonlaskusta vaan auringonnoususta. On hajanaisia viitteitä siitä, että osa Qumranin yhteisön jäsenistä olisi jossain vaiheessa noudattanut tämänkaltaista, aamusta päivän aloittavaa kuukalenteria.⁴⁰

Astrofysikko Graeme Waddington on laskenut Humphreysin pyynnöstä kuun vaiheita Jerusalemissa maaliskuuhun vuosina 26–36, jolloin Pontius Pilatuksen tiedetään olleen Juudean prokuraattori. Waddingtonin ja Humphreysin laskelmat ja tulkinnot on alun perin julkaistu *Nature*-lehdessä vuonna 1983.⁴¹ Humphreys uskoo Jeesuksen kuolleen vuonna 33. Tällöin Nisan-kuun 14. päivä alkoi keskiviikkoamuna konjunktioon pohjautuvassa kuukalenterissa. Virallisessa babylonialaisessa kalenterissa se taas alkoi torstai-iltana auringon laskettua. Jos Jeesus siis noudatti konjunktio-pohjaista muinaisraeilaisesta kalenteria, hän olisi nauttinut viimeisen ateriansa eli juutalaisen pääsiäisaterian keskiviikkoiltana.⁴² Samaan tapaan kuin Jaubert, Humphreys uskoo Jeesuksen kiinnioton ja ristiinnaulitsemisen välisten tapahtumien vaativan enemmän aikaa kuin perinteisessä käsityksessä, vaikkei niin paljon kuin Jaubert ehdottaa. Myöskään Sanhedrin, eli Jeesuksen tuominnut neuvosto, ei olisi rabbiinisen lain mukaan saanut kokoontua yöllä eikä langettaa kuolemantuomiota nukkumatta yön yli eli vasta seuraavana päivänä.⁴³ Uuden testamentin evankeliumien mukaan Jeesuksen oikeudenkäynti kuitenkin alkoi jo kiinniottoyönä ja saatettiin loppuun heti seuraavana aamuna.

Yhtäältä Humphreysin teoria antaa tapahtumille tilaa ja tekee Sanhedrinin toiminnasta lainmukaista, mikä olisi historiallisesti jopa uskottavaa.⁴⁴ Toisaalta evankeliumit eivät tue Humphreysin tulkintaa. Hän hyväksyy historiallisesti tosina sellaisia tekstikohtia, jotka tukevat hänen teoriaansa siitä, että Nisan-kuun 14. päivä oli keskiviikko, mutta hylkää omalle tulkinnalleen vastakkaista materiaalia.⁴⁵ Vaikka kuun vaiheet ensimmäisellä vuosisadalla voidaankin nykytodein luotettavasti ajoittaa, ei Humphreys ota

riittävästi huomioon kumulatiivisten inhimillisten erehdysten mahdollisuutta. Virallisessa kalenterissa kuukauden alkua lykättiin aina, jos kuun sirppiä ei ollut varmuudella havaittu. Tämä johti ainakin teoriassa tarpeettomiin lykkäyksiin. Jos sama tilanne toistui kahtena kuukautena peräkkäin, esimerkiksi ensin todistajien epäroidessä ja sitten sääolosuhteiden pakosta, heitti kalenteri jo kahdella päivällä. Jos viimeisen aterian haluaa ajoittaa keskiviikkoon, voidaan se siis tehdä virallisenkin kalenterin pohjalta, jos se Jeesuksen mielestä jätätti.

Tästä päästään teoriaan, jonka mukaan Jeesus todella noudatti virallista babylonialaista kalenteria, mutta vietti silti pääsiäistä aiemmin, koska seurasi erilaista kuukauden aloitusmääritelmää. Tämän teorian variaatioita Humphreys ei juuri edes ota huomioon,⁴⁶ vaikka – tai ehkä juuri siksi – että ne sopivat paremmin yhteen evankeliumien kuvauksen kanssa torstaista viimeisen aterian ajankohtana. Tässä tärkeimmät variaatiot:

- 40 Humphreys 2011, 144–146. Kuten Humphreys toteaa, Qumranista käsin ei olisi edes voitu havaita länsitaivaalle ilmestyvää uutta sirppiä, koska vuoret ovat tiellä. Sen sijaan itätaivaalla näkyvä vanhan kuun sirpin katoaminen oli mahdollista havaita Qumranista.
- 41 Humphreys & Waddington 1983.
- 42 Humphreys 2011, 163–164.
- 43 Humphreys 2011, 170–173. Ks. Mišnan traktaatti Sanhedrin 4.1.
- 44 Laillisuuskysymys tosin perustuu vasta vuoden 200 tienoilla koottuun Mišnaan.
- 45 Markuksen (14:53–72) ja Matteuksen (26:57–75) mukaan Pietari kielsi Jeesuksen vasta oikeudenkäynnin jälkeen, ei ennen sitä, kuten Luukas (22:54–71) esittää. Humphreys on vakuuttunut, että oikeudenkäynti ei voinut tapahtua yöllä, joten hän hylkää Markuksen ja Matteuksen kuvauksen historiallisesti epäaitona (2011, 183). Humphreys myös siirtää Pilatuksen vaimon unen yhtä yötä aiemmaksi, jotta se sopii paremmin hänen aikaistettuun kronologiaansa (ss. 187–188).

(1) Temppelein kalenterikomission päätöksestä oli hankalaa saada pikaista ja luotettavaa tietoa Galileaan ja diasporaan,⁴⁷ joten Juudean ulkopuolella kuukauden alkamisajankohdat päätettiin itsenäisesti, diasporassa laskemalla ja Galileassa oman kalenterikomission havaintojen pohjalta.⁴⁸ Kummassakin tapauksessa kalenterit olisivat voineet silloin tällöin heittää yhdellä päivällä. Stanislas Dockxin mukaan Jeesus muiden galilealaisten kanssa olisi viettänyt pääsiäistä yhtä päivää aiemmin seuratessaan Galilean kalenterikomission päätöstä. Mutta erillisestä galilealaisesta kalenterikomissiosta ei ole mitään todisteita. Samoin ajatus pääsiäiskaritsoiden teurastamisesta temppeleissä jo päivää aiemmin (Nisan-kuukauden 13. päivänä) saa hyvin vähän tukea antiikin lähteistä. Oikeastaan ainoa maininta aiheesta on Mišnaan tallennettu kuriositeetti, jonka mukaan Rabbi Joosua hyväksyi 13. päivänä teurastetun pääsiäiskaritsan, jos siitä oli käytetty toista nimitystä (Mišnan traktaatti Zevahim 1.3).

(2) Josef Pickl on puolestaan ehdottanut, että teurastettavien karitsoiden valtavan määrän takia galilealaiset olisivat teurastaneet omansa jo Nisan-kuun 13. päivänä ja juudealaiset 14. päivänä. Ateria olisi syöty teurastusta seuraavana yönä, ja Jeesus olisi seurannut galilealaista käytäntöä.⁴⁹ Tästäkään ei ole todisteita.

(3) Kolmannen variantin mukaan Nisan-kuun 14. päivän osuessa sapattiin olisi karitsat teurastettu jo edellisenä päivänä, ja näin vältetty työntekoa sapattina. Fariseukset olisivat kuitenkin syöneet pääsiäisaterian heti teurastusta seuraavana yönä, kuten 2. Mooseksen kirja säättää, kun taas temppeleitä kontrolloineet saddukeukset olisivat odottaneet oikeaa yötä. Tämän teorian mukaan Jeesus olisi seurannut farisealaista käytäntöä.⁵⁰ Taas kerran voidaan todeta, ettei hypoteesille löydy todisteita.

(4) Jo sata vuotta sitten (1924) Paul Billerbeck ehdotti rabbiinisen legendan pohjalta, että Jeesus olisi viettänyt protestipääsiäistä.⁵¹ Legendan mukaan temppeleitä ja sen kalenterikomissiota hallinneilla saddukeuksilla oli mieltymys viettää pääsiäistä sapattina aina, kun se oli mahdollista. Eräänä vuonna he lahjoivat todistajia antamaan

väärän lausunnon uuden kuun sirpistä, jotta pääsiäinen osuisi sapatille. Fariseukset kuitenkin protestoivat päätöstä ja viettivät pääsiäistä oikeana yönä. Koska Jeesuksen kuolinvuonna pääsiäinen ja sapatiti osuivat lähekkäin, olisi tilaisuus kyseisenkaltaiseen manipulaatioon noussut. Billerbeck ehdottaa, että saddukeukset todella manipuloivat kalenteria, ja Jeesus fariseusten kanssa vietti protestipääsiäistä yhtä yötä aiemmin. Vaikka legenda ei olisi historiallisesti paikkansapitävä, on skenaario ainakin osittain ajateltavissa oleva. Jos sääolosuhteet olivat haitanneet sirpin havaitsemista Jerusalemissa, on komissio voinut lykätä kuun alkua, vaikka sirppi olisi muualla havaittakin. Tämä ei edellytä minäkäänlaista manipulaatiota. Ja vaikkei kunnollisia todisteita kokonaisten ryhmien, kuten galilealaisten tai fariseusten, viettämistä aikaistetuihin pääsiäisaterioista olekaan, on mahdollista, että *Jeesus opetuslapsineen* olisi näin toiminut, jos hän olisi ollut vakuuttunut siitä, että virallinen kalenteri jättäti päivällä. Tämäkin ajatus on tietenkin hypoteettinen.

Jos Jeesus vietti pääsiäisateriaa yhtä yötä virallista aiemmin, herää kysymys, oliko hänen viimeisellä ateriallaan edes pääsiäiskaritsaa. Kukaan evankelista ei sitä sano suoraan. Termi

- 46 Ks. Humphreys 2011, 33–34, 147–148, 219–220, alaviite 5. Hän mainitsee vain Hoehnerin (1977) teorian galilealaisten 12 tuntia aikaistamasta kalenterista, ja kuittaa muut teoriat olankohautuksella.
- 47 Stern 2001, 113–124, 158, 232, 243.
- 48 Shepherd 1961; Dockx 1976. Laskennallinen kalenteri vakiintui käytännöksi vasta useaa vuosisataa myöhemmin. Ks. Stern 2001, 105, 131–132, 155–210.
- 49 Pickl 1946.
- 50 Ks. Ogg 1940, 218–221. Teorian varhaisimman version esitti 1840 Derenbourg, jonka ajatuksia kehittäli Chwolson 1892, 36–55.
- 51 Babylonialainen Talmud, traktaatti Rosh ha-shana 22b; ks. myös Mišnan traktaatti Ḥagiga 2.4. Billerbeck teoksessa Strack & Billerbeck 1924, 847–853.

paskha, jota synoptikot käyttävät, voi tarkoittaa pääsiäisjuhlaa, -ateriaa, tai -karitsaa. Jakeissa, joissa puhutaan aterian valmisteluista, puhutaan kyllä *paskhan* teurastamisesta (Mark. 14:12: *to paskha ethyon*; Luuk. 22:7: *thysthai to paskha*), mutta tämä on ajanmääre ja viittaa karitsoiden teurastuspäivään, siis Nisan-kuun 14. päivään. Muutoin Jeesus ja opetuslapset puhuvat vain *paskhan* valmistamisesta ja syömisestä, mikä tarkoittaa luontevimmin koko ateriaa. Olemme nähneet, että päivää aikaisemmin temppelissä teurastetuista pääsiäiskaritsoista on hyvin vähän todisteita. Jerusalemin temppeli oli rakentamisensa jälkeen määrätty karitsoiden ainoaksi hyväksytyksi uhraamispaikaksi (5. Moos. 16:2–7). Filon Aleksandrialainen tosin antaa ymmärtää, että (Egyptin) diasporassa karitsat teurastettiin kotona, mikä onkin 2. Mooseksen kirjan kuvauksen mukaista.⁵² Essealaisen aurinkokalenterin mukaan pääsiäinen osui joskus jopa eri viikolle, kuin virallisen kalenterin mukaan. Jerusalemissa oli mahdollisesti essealaiskortteli,⁵³ jossa eriaikainen kotiteurastus on saattanut olla mahdollista. Humphreys onkin esittänyt, että Jeesus vietti aikaistettua pääsiäisateriaansa nimenomaan essealaiskorttelissa, missä perinteinen ”ylähuone” sijaitsee.⁵⁴ Kyseinen rakennus on kuitenkin keskiajalta,⁵⁵ eikä paikan historiallisuudesta ole varmuutta. Jos Jeesus ja opetuslapset nauttivat pääsiäisateriansa liian aikaisin, heillä on saatantanut olla vaikeuksia hankkia karitsaa. Tämä voisi selittää karitsan näennäisen puuttumisen aterialta.

MARKUKSEN KRONOLOGIA

On kuitenkin metodologisesti turvallisempaa tarkastella evankeliumeihin talletettuja muistoja ja niiden tulkintoja Jeesuksen viimeisistä päivistä kuin yrittää todistella, mitä historiallinen Jeesus oikeasti teki tai ei tehnyt.⁵⁶ Ajatus siitä, että Markuksen kronologia, (johon synoptinen kronologia pitkälti perustuu),⁵⁷ on virheellinen, nousee esiin aika ajoin. Markuksen oleelliset jakeet ovat tässä:

14:12 Happamattoman leivän juhlan ensimmäisenä päivänä, *jolloin oli tapana teurastaa pääsiäiskaritsa*, opetuslapset kysyivät Jeesukselta:

”Missä tahdot syödä pääsiäisaterian? Minne menemme valmistamaan sen?” – 16 [opetuslapset] valmistivat pääsiäisaterian. 17 Illan tultua (kreik. *opsias genomenēs*) Jeesus saapui sinne kahdentoista opetuslapsensa kanssa.

Markus siis ajoittaa käydyn keskustelun Nisan-kuun 14. päivään, mikä oli kaikkien kalenterien ja juutalaisryhmien mukaan karitsojen oikea teurastuspäivä. Voimme sivuuttaa Markuksen epätarkkuuden liittyen happamattoman leivän juhlan ensimmäiseen päivään, koska aikalaiskirjoittajat saattoivat sulauttaa kielenkäytössään juhlat yhdeksi festivaaliksi.⁵⁸ Oleellista on se, että Markus sanoo keskustelun käydyn Nisan-kuun 14. päivänä. Muutoin hän ei sano mitään käyttämästään kalenterista eikä keskustelun ajallisesta suhteesta auringonlaskuun. Massey Shepherd ehdottaa, että Markus tiesi Jeesuksen kuolleen perjantaina, mutta keksi itse kuoleman *päivämäärän* kirjoitusvuoden kalenterin pohjalta. Kyseisenä vuonna (diasporan) juutalaisessa kalenterissa pitkäperjantai olisi ajoittunut Nisan-kuun 15. päivään. Niinpä Markus ajoitti Jeesuksen kuoleman sekä sitä edeltäneen yöllisen aterian juuri tuohon juutalaiseen päivämäärään, joka siis oli alkanut edellisen illan auringonlaskusta.⁵⁹

- 52 Filon Aleksandrialainen, *De specialibus legibus* 2.145–149.
- 53 Riesner 1992. Ks. kuitenkin Pitre 2015, 276–278.
- 54 Humphreys 2011, 158–160, 165, 174–175.
- 55 Riesner 1992, 198–199.
- 56 Autenttisuuskriteereiden ongelmista ks. yllä alaviite 9.
- 57 Matteus (26:17) ja Luukas (22:7; vrt. 22:15) toistavat Markuksen ajanmääreen, joskin Luukkaalla oli käytössään myös omaa materiaalia viimeiseen ehtoolliseen liittyen. Jakeen Luuk. 22:15 mukaan Jeesus lausui aterialla: ”Hartaasti olen halunnut syödä tämän *pääsiäisaterian* (*paskha*) teidän kanssanne ennen kärsimystäni.”
- 58 Ks. yllä alaviite 18.
- 59 Shepherd 1961.

Ajatus on mielenkiintoinen, mutta taas kerran hypoteettinen. Toisen mielenkiintoisen teorian mukaan Markus ei ollut väärässä eikä keksinyt päivämääriä itse, vaan *häntä on aina tulkittu väärin*. Näin ehdottaa R. T. France,⁶⁰ ja erotuksena muihin harmonisointirytyksiin,⁶¹ hänen ehdotuksensa ansaitsee tulla esitellyksi. Päivä, jona keskustelu käydään, on siis karitsojen teurastuspäivä eli Nisan-kuun 14. Myöhemmin, ”illan tultua”, Jeesus opetuslapsineen saapuu aterialle. France huomauttaa, uskoakseni aivan oikein, että keskustelun on aina tulkittu käydyn iltapäivällä – karitsojen teurastuksen aikaan tai hieman sitä ennen – ja Jeesuksen saapuneen auringon laskettua yölliselle aterialle, kun Nisan-kuun 15. on juuri alkanut. Mutta Markus ei sano auringonlaskusta mitään. Jos keskustelun kuvitellaankin käydyn heti auringon laskettua, kun Nisan-kuun 14. on juuri vasta alkanut (eli lähes vuorokautta aiemmin), ja Jeesuksen saapuneen jossain vaiheessa ”myöhemmin” yölliselle aterialle, edellyttää Markus (ja häntä seuraten Mattheus ja Luukas) saman kronologian kuin Johannes: viimeinen ateria on aikaistettu pääsiäisateria.

Francen tulkinta ei ole luonnollisin tapa lukea Markuksen tekstiä, mutta se on mahdollinen. France ei myöskään tarjoa artikkelissaan selitystä sille, miksi keskustelu olisi voitu käydä kyseiseen aikaan, eikä hänen ehdotustaan ole tutkimuksessa seurattu. On kuitenkin olemassa järkevä mahdollisuus sille, että keskustelun olisi voitu kuvitella käydyn iltahämärässä, Nisan-kuun 14. päivän vasta alettua. Tämä mahdollisuus tuo meidät takaisin vaihtoehtoihin kalenteriteorioihin ja 2. Mooseksen kirjan kuvaukseen ensimmäisestä pääsiäisyöstä.

Ensimmäisen pääsiäisyön kertomuksessa (2. Moos. 12:6) sanotaan, että karitsat tulee teurastaa 14. päivänä ”auringonlaskujen välissä” (hepr. *bēn hā’arbāyīm*). Ilmaisun katsotaan alun perin tarkoittaneen iltahämärää eli varsinaisen auringonlaskun ja pimeän tulon (tähtien näkyviin tulon) välistä, yleensä alle tunnin mittaista aikaa.⁶² Koska kyseinen 2. Mooseksen kirjan kohta edellyttää kalenterin, jossa päivää alkaa auringonnoususta, ei iltahämäriä mahdu päivään kuin yksi. Mutta babylonialaisessa kalenterissa, jossa päivä alkaa

auringonlaskusta, mahtuu päivään potentiaalisesti kaksi iltahämärää, sen aloittava ja lopettava. Rabbiinisesta kirjallisuudesta löytyy keskusteluja siitä, kuuluuko iltahämärä loppuvaan vai alka-vaan päivään.⁶³ Jeesuksen aikaan pyhiinvaeltajat toivat pääsiäiskaritsoitaan pyhäkköön valtavat määrät, eikä kaikkia karitsoja olisi ehditty teurastaa iltahämärän aikana. Niinpä teurastusajankohtaa pidennettiin. Koska temppelissä ei toimitettu uhreja yöllä, oli ainoa mahdollisuus venyttää teurastusta aiemmaksi iltapäivään.⁶⁴ Tämän mahdollisti tulkinta, jonka mukaan ensimmäinen auringonlasku tarkoitti auringon aloittamaa laskua lakipisteestään puolelta päivin.⁶⁵ Josefuksen mukaan teurastusajaksi oli vakiintunut kello kolmen ja viiden välinen aika (Sota 6.423). Tämä käytäntö mahdollisti karitsoiden massateurastuksen 14. päivän aikana, mutta johti babylonialaisessa kalenterissa siihen, että ateria syötiin vasta 15. päivän puolella. Ainakin teoriassa olisi kuitenkin ollut mahdollista aikaistaa teurastusta kokonaisella vuorokaudella, uuden päivän aloittavaan iltahämärään, ja syödä ateria heti yön alettua, edelleen Nisan-kuun 14. päivän aikana. Tämä käytäntö tosin sopii vain pienimuotoiseen kotiteurastukseen, jota joidenkin tutkijoiden mukaan kuitenkin esseelaiset tai jopa Jeesus opetuslapsineen harjoittivat. Mutta Jeesuksen esseelaisuudesta, saati yhteydestä Qumraniin, ei kuitenkaan ole todisteita.

LOPPUPÄÄTELMIÄ

On lopulta mahdotonta tietää, määrittelikö Jeesus tai Markus Nisan-kuun 14. päivän alun valtavirrasta poiketen, kuten useat edellä esite-

60 France 1986.

61 Mm. Pitre 2015.

62 Iltahämärän kesto vaihtelee vuodenajasta ja maantieteellisestä sijainnista riippuen.

63 Babylonialainen Talmud, *Shabbat* 34b.

64 Milgrom 2001, 1969–1970.

65 Filon Aleksandrialainen, *De specialibus legibus* 2.145; ks. myös midrash *Mekilta Bo*’5.

tyt teorit esittävät. Aurinkokalenteria Jeesus tuskin noudatti, koska hänen muisteltiin aina saapuneen samaan aikaan festivaaleille muiden juutalaisten kanssa. Myöskään Jeesuksen esseelaisuudesta ei ole vakuuttavia todisteita, vaikka Jaubert, Humphreys, ja Paavi Benedictus XVI ovatkin uskoneet Jeesuksen esseelais- ja jopa Qumran-kytkentöihin.

On mahdollista ajatella, että Jeesus olisi omaa 2. Mooseksen kirjan tulkintaansa seuraten noudattanut vanhaa israelilaista kalenteria, jossa päivä alkaa auringonnoususta. Tämä ei kuitenkaan sinänsä edellytä Humphreysin rekonstruoimaa kuukalenteria tai aikaistettua kärsimyshistoriaa, joka on ristiriidassa Uuden testamentin kuvausten kanssa.

Itse pidän lopulta todennäköisimpänä, että Jeesus saapui viettämään viimeistä pääsiäistään virallista kuukalenteria noudattaen, joskin hän

saattoi olla eri mieltä sen alkamisajankohdasta. Tämä selittäisi ristiriidan synoptikkojen ja Johanneksen kronologioiden välillä, jos Johannes seurasi virallista kalenteria ja synoptikot Jeesuksen omaa käsitystä kuukauden todellisesta alusta. En kuitenkaan ole pyrkinyt artikkelissani ratkaisemaan tätä klassista ongelmaa, vaan vain kriittisesti esittelemään tärkeimpiä ja kiehtovimpia kalenteriteorioita. Jeesuksen noudattama kalenteri pysynee siis edelleen mysteerinä.

TT Tuomas Rasimus on Helsingin yliopiston Uuden testamentin eksegetiikan dosentti.

• tuomas.rasimus@helsinki.fi

KIRJALLISUUS

- Allison, Dale (2011). How to Marginalize the Traditional Criteria of Authenticity. *Handbook for the Study of the Historical Jesus* 1. Toim. Tom Holmén & Stanley E. Porter. Leiden: Brill, 3–30.
- Brown, Raymond (1966–1970). *The Gospel according to John*. Anchor Bible 29–29A. New York: Doubleday.
- Chwolson, Daniel (1892). *Das letzte Passamahl Christi und der Tag seines Todes*. St. Petersburg: Académie Impériale des Sciences.
- Connolly, R. Hugh (1929). *Didascalia Apostolorum: The Syriac Version Translated and Accompanied by the Verona Latin Fragments*. With an Introduction and Notes. Oxford: Clarendon Press.
- Culpepper, R. Alan (2021). *Matthew: A Commentary*. The New Testament Library. Louisville, KY: Westminster John Knox.
- Davies, G. I. (2020). *A Critical and Exegetical Commentary on Exodus 1–18*. The International Critical Commentary. London: T & T Clark.
- Dockx, Stanislas (1976). *Chronologies néotestamentaires et Vie de l'Église primitive: Recherches exégétiques*. Paris: Duculot.
- Doggett, L. E. & B. E. Schaefer (1994). Lunar Crescent Visibility. *Icarus* 107, 388–384.
- Dunn, James D. G. (2003). *Jesus Remembered: Christianity in the Making 1*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Dunn, James D. G. (2011). Remembering Jesus: How the Quest of the Historical Jesus Lost its Way. *Handbook for the Study of the Historical Jesus* 1. Toim. Tom Holmén & Stanley E. Porter. Leiden: Brill, 183–205.
- Fitzmyer, Joseph A. (1985). *The Gospel According to Luke X–XXIV: Introduction, Translation, and Notes*. Anchor Bible 28A. Garden City, NY: Doubleday.
- France, R. T. (1986). Chronological Aspects of “Gospel Harmony”. *Vox Evangelica* 16, 33–60.
- France, R. T. (2002). *The Gospel of Mark: A Commentary on the Greek Text*. The New International Greek Testament Commentary. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Hoehner, Harold W. (1977). *Chronological Aspects of the Life of Christ*. Grand Rapids, MI: Zondervan.

- Houtman, Cornelis (1993–2002). *Exodus 1–4*. Historical Commentary on the Old Testament. Kampen: Kok.
- Humphreys, Colin J. (2011). *The Mystery of the Last Supper: Reconstructing the Final Days of Jesus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humphreys, Colin J. & W. G. Waddington (1983). Dating the Crucifixion. *Nature* 306, 743–746.
- Jeremias, Joachim (1966). *The Eucharistic Words of Jesus*. Kääntänyt Norman Perrin. London: SCM.
- Jaubert, Annie (1965 [1957]). *The Date of the Last Supper*. Kääntänyt Isaac Rafferty. Staten Island, NY: Alba House.
- Joseph, Simon J. (2012). *Jesus, Q, and the Dead Sea Scrolls: A Judaic Approach to Q*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, 2. Reihe 333. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Keith, Chris & Anthony Le Donne, toim. (2012). *Jesus, Criteria, and the Demise of Authenticity*. London & New York: Routledge.
- Klawans, Jonathan (2006). *Purity, Sacrifice, and the Temple: Symbolism and Supersessionism in the Study of Ancient Judaism*. Oxford: Oxford University Press.
- Le Donne, Anthony (2009). *The Historiographical Jesus: Memory, Typology, and the Son of David*. Waco, TX: Baylor University Press.
- Meier, John P. (1991). *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus, Volume One: The Roots of the Problem and the Person*. The Anchor Bible Reference Library. New York: Doubleday.
- Milgrom, Jacob (1989). *Numbers*. The JPS Torah Commentary. Philadelphia & New York: The Jewish Publication Society.
- Milgrom, Jacob (1991–2001). *Leviticus: A New Translation with Introduction and Commentary*. Anchor Bible 3–3B. New York: Doubleday.
- Ogg, George (1940). *The Chronology of the Public Ministry of Jesus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ogg, George (1959). Review of Mlle Jaubert, *La date de la Cène*. *Novum Testamentum* 3:1, 149–160.
- Pickl, Josef (1946). *The Messiah*. Kääntänyt Andrew Green. St. Louis, MO & London: Herder.
- Pitre, Brant (2015). *Jesus and the Last Supper*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Propp, William H. C. (1999). *Exodus 1–18: A New Translation with Introduction and Commentary*. Anchor Bible 2. New York: Doubleday.
- Riesner, Rainer (1992). Jesus, the Primitive Community, and the Essene Quarter of Jerusalem. *Jesus and the Dead Sea Scrolls*. Toim. James H. Charlesworth. New York: Doubleday, 198–234.
- Sanders, Ed Parish (1992). *Judaism: Practice and Belief 63 BCE–66 CE*. London: SCM.
- Saulnier, Stéphane (2012). *Calendrical Variations in Second Temple Judaism: New Perspectives on the "Date of the Last Supper" Debate*. Supplements to the Journal for the Study of Judaism 159. Leiden: Brill.
- Shepherd, Massey H. (1961). Are Both the Synoptics and John Correct about the Date of Jesus' Death? *Journal of Biblical Literature* 80, 123–132.
- Smith, Dennis (2003). *From Symposium to Eucharist: The Banquet in the Early Christian World*. Minneapolis: Fortress.
- Stern, Sacha (2001). *Calendar and Community: A History of the Jewish Calendar, Second Century BCE–Tenth Century CE*. Oxford: Oxford University Press.
- Strack, Hermann L. & Paul Billerbeck (1892). *Kommentar zum neuen Testament aus Talmud und Midrasch* 2. München: Beck.
- Talmon, Shemaryahu (1958). The Calendar Reckoning of the Sect from the Judaeae Desert. *Aspects of the Dead Sea Scrolls*. Toim. C. Rabin & Y. Yadin. Scripta Hierosolymitana 4. Jerusalem: Magnes, 162–199.
- VanderKam, James C. (1998). *Calendars in the Dead Sea Scrolls: Measuring Time*. London & New York: Routledge.